

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ LƏNKƏRAN ƏDƏBİ MÜHİTİ

İxtisas: 5716.01 –Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Nərmin Hamlet qızı Məmmədova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2022

Dissertasiya işi Lənkəran Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **filologiya elmləri doktoru, professor**
Vüqar Mikayıl oğlu Əhməd

Rəsmi opponentlər: **filologiya elmləri doktoru, professor**
Bədirxan Balaca oğlu Əhmədov

filologiya elmləri doktoru, professor
Rafiq Yusif oğlu Əliyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Afaq Mirzə qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:
_____ **akademik, filologiya elmləri doktoru,**
professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
Elmi katibi:
_____ **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri:
_____ **filologiya elmləri doktoru, dosent**
Əlizadə Bayram oğlu Əsgərli

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dərin poetik köklərə söykənən Lənkəran ədəbi mühitinin müstəqillik dövrünün araşdırılaraq öyrənilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsini təşkil edən “Cənub mirvarisi” - Lənkəran hər zaman öz qaynar ədəbi mühiti ilə fərqlənmiş, bir çox söz ustaları bu mühitdə öz dəst-xətti ilə seçilmişdir. Bölgədə zamanında fəaliyyət göstərən “Fövcül-füsəha” ədəbi məclisi, həmçinin bu məclisin fəal üzvlərindən – Mirzə İsmayıl Qasir, Molla Fəttah Səhban, Mirzə Ələkbər Aciz, Mirzə Əziz Molla Əli oğlu Əliyev, Mirzə Əhməd Hüseyn oğlu Kəmin, Mirzə İsa Hacı Məhəmmədrəhim oğlu Xəyali, Usta Məhəmməd həsən Rəhim oğlu Nəccar, Molla Məhəmməd Hacı Əli oğlu Mücrim, Mirzə Rəcəb Kərbəlayi Kazım oğlu Vəssaf, Mirzə Ələkbər Ələsgər oğlu Mühəqqər, Mirzə Ələkbər Mirzə Əliqulu bəy oğlu Səburi, Usta Hüseynqulu Allahverdi oğlu Dünbəndidüz Şuri, Mirzə Qasım bəy Talışinski, Mirzə Mustafə, Qaşdan Rza yaradıcılığı buna bariz nümunə ola bilər. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Lənkəran ədəbi mühitində yazıb yaradan adı çəkilən ədiblərin yaradıcılığı haqqında daha geniş və ətraflı məlumatı biz ədəbiyyatşünas alim, tədqiqatçı Mirhaşım Talışının elmi-tədqiqat işlərindən əldə edirik¹.

Bölgə ədəbi mühitlərinin tədqiqatı olduqca mühim əhəmiyyət kəsb edir. Bu günə kimi bir çox ədəbi mühitlər tədqiq olunmuş, müxtəlif yönümlü araşdırmalar aparılmışdır. Buna misal olaraq Mətanət Saraçlının “Naxçıvan ədəbi mühitindən”², Səbinə Əhmədovanın “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəlləri)³, Şurəddin Məmmədlinin “Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu (1920-ci ilə qədər)”⁴, Sona Xəyalın “Maştağa ədəbi

¹ Talışlı M.H. XIX əsr Lənkəran ədəbi mühiti: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı./ -Bakı, 1997, -177s.; Talışlı H.M.XIX əsr Lənkəran ədəbi mühiti // Əsərləri. Elmi redaktoru: Teymur Əhmədov./ Talışlı H.M. – Bakı: Adiloğlu, - c.I, -2007, -s.13-177.

² Saraçlı M. Naxçıvan ədəbi mühitindən. - Bak: Elm və təhsil, -2007, - 80 s.

³ Əhmədova S. Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəlləri) -Bakı: “Ecoprint”, -2020, -220 s.

⁴ Məmmədli Ş. Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu. Tbilisi: Kolori, -2003, -363 s.

mühiti və yerli şair Mir Cəlal”⁵, İlham Məmmədlinin “XX əsr Kəlbəcər ədəbi mühiti”⁶, Abbas Hacıyevin “Tiflis ədəbi mühiti”⁷ və başqa elmi tədqiqat işlərini göstərə bilərik.

Lənkəran ədəbi mühiti əvvəlki dövrlərində olduğu kimi müstəqillik dövründə də həm məzmunca, həm də formaca bir çox yenilikləri ilə diqqət çəkir. Bu yeniliklərin araşdırılaraq tədqiqat obyektini kimi öyrənilməsi qarşıya qoyulan ən böyük və zəruri məsələlərdən biridir. Həmçinin müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitini formalaşdıran söz ustalarının yaradıcılığı fərqli, özünəməxsus üslubu, metodu, məzmun və forma yeniliklərinin doğurduğu fərqli çalarlarının tədqiq edilməsi, klassik məclis ənənələrinin müstəqillik dövründə yenidən dirçələrək inkişafı, sonet janrının bölgə ədəbi mühitində inkişafı da bu zəruri məsələləri araşdırmağa sövq edən əsas amillərdəndir.

Yaşadığımız dövrü əhatə edən müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı məlumdur ki, XX əsrin sonu XXI əsrin başlanğıcını əhatə edir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı əvvəlki dövr ədəbiyyatından həm mövzu əhatəsinə, həm də quruluş baxımına görə yetərincə fərqlənir. Müstəqillik illərinin ədəbiyyatı əlbəttə ki, müasir Azərbaycan ədəbiyyatıdır. Təbii ki, bu dövrdə yazıb yaradan bir çox sənətkarların ayrı - ayrılıqda yaradıcılıqları, üslubu bu və digər dərəcədə araşdırılmışdır. Lakin bu böyük salnamənin Lənkəran ədəbi mühiti və bu ədəbi mühitdə yazıb yaradan söz ustalarının bir-birindən fərqli yaradıcılığı demək olar ki, araşdırılmamışdır. Belə ki, zəngin ədəbi irsə malik olan Lənkəran ədəbi mühiti təkcə Mirhəşim Talışlının “XIX əsr Lənkəran ədəbi mühiti” adlı elmi tədqiqat işi ilə yekunlaşır. Lənkəran ədəbi mühitinin nə müstəqillik dövrü, nə də ki bu mühiti formalaşdıran ayrı - ayrı sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malik söz ustalarının, yazarların bədii irsi, fərqli yaradıcılıq metodu, həmçinin mühitdə müstəqillik dövründə yenidən fəaliyyətə başlayan ədəbi məclis ənənələri demək olar ki, araşdırılmamışdır. Bu baxımdan əminliklə qeyd etmək olar ki, mövzunun araşdırılaraq işlənməsi yox dərəcəsidir və heç bir tədqiqatçı tərəfindən indiyə qədər ətraflı tədqiq olunmamışdır. Buna

⁵ Sona X . Maşağa ədəbi mühiti və Mir Cəlal. Bakı: Nurlan, - 2007, -79 s.

⁶ Məmmədli İ. XX əsr Kəlbəcər ədəbi mühiti. -Bakı, “Elm”, -2010, -180 s.

⁷ Hacıyev A. Tiflis ədəbi mühiti / A. Hacıyev/ - Bakı: “Yazıçı”, - 1980, -190 s.

baxmayaraq, müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin bir çox aspektlərdən tədqiqi vacibdir və ədəbiyyatımıza bir çox yeni tövhələr bəxş etdiyindən bu yeniliklərin ayrı-ayrılıqda dissertasiya səviyyəsində fundamental formada araşdırılması olduqca gərəklidir.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti. Dissertasiya işində başlıca araşdırma obyektı müstəqillik illərində Lənkəran ədəbi mühitində yazılmış bədii ədəbiyyat nümunələridir. Lənkəran ədəbi mühitinin zəngin olduğunu sözügedən mərhələdə Azərbaycan ədəbiyyatına bəxş etdiyi bir-birindən fərqli ədəbi nümunələr təsdiq edir. Tədqiqat işində daha çox müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin inkişaf istiqamətləri, janr, mövzu əlvanlığına üstünlük verilmişdir. Həmçinin ədəbi mühiti formalaşdıran ayrı - ayrı sənətkarların yaradıcılığı, özünəməxsus xüsusiyyətləri müstəqillik dövründəki klassik irsə sadıq qalaraq yenidən fəaliyyətə başlayan məclis ənənələri və bu ənənələrin müasir biçimdə olan inkişafı da bu istiqamətlərə uyğun olaraq araşdırılmışdır. Tədqiqatın predmetini Lənkəran ədəbi mühitində yaşayıb yaradan yazarlardan Mirhəşim Talışlının, Elşad Səfərlinin, Ağamir Cavadın, Məsudi Dövrünün, İltifat Salehin, Mirhüseyn Abbasın, Mirhəfız Bahadırın, Oktay Zəkənin, Hafız Mirzənin, Xatirə Xatunun, Mirsalam Müasirin, Nadir Müzəffərin, Aliyə Seyidqızının, Zakir Bağırın, Sevda Əlibəylinin, Əhməd Tahirin, Eldar Tahirəvun və digərlərinin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, inkişaf yönələri, bu mühitdə öz dəst-xətti ilə seçilən aparıcı ədəbi qüvvələrin yaradıcılığının, özünəməxsus, fərqli üslubunun, metodunun, həmçinin ədəbi mühitdə müstəqillik dövründə formalaşan bir çox yeniliklərin araşdırılaraq üzə çıxarılması və tədqiqi əsas məsələlərdən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işi müasir ədəbiyyatşünaslığın mühüm elmi-nəzəri prinsipləri nəzərə alınmaqla yazılmışdır. Mövzunun araşdırılaraq tədqiq olunması zamanı müqayisəli tarixi metod, sistemli təhlil üsulları, eləcə də müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin inkişaf istiqamətlərinin araşdırılaraq ətraflı tədqiqində əsasən tipoloji və fərqli yanaşma üsulları daha çox əsas götürülmüşdür.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində aşağıdakı məsələlərə xüsusi olaraq diqqət yetirilmişdir və onlar müdafiəyə çıxarılaçaq əsas müddəaları təşkil edir:

- Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində poeziyada ictimai - siyasi hadisələrin təcəssümü – Qarabağ müharibəsi, 20 yanvar hadisələrinin poeziyaya gətirdiyi qəm-kədər motivləri və eləcə də müstəqillik qazandıqdan sonra əldə olunan azadlığın, müstəqilliyin, poeziyaya gətirdiyi nikbinlik, gələcəyə inam hissinin bərpası, eyni zamanda dahi lider Heydər Əliyevin bütün bu hadisələr fonunda ədəbiyyatda müstəqilliyi bərpa edən, xalqın sabitliyi uğrunda mücadilə aparən xilaskar obrazı kimi tərənnümü və bu dövəndə baş verən digər ictimai - siyasi hadisələrin poeziyaya yansımaları;

-Lirik növün həm janr, həm də mövzu cəhətdən özünəməxsusluğu – müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində ən çox istifadə olunan şeir formaları və onların mövzu dairəsinin araşdırılması;

-Sərbəst şeir, əruz və heca vəznlərinin ayrı - ayrı ədiblərin yaradıcılığında bu və digər dərəcədə işlənmə məqamları, eyni zamanda ədiblərin dilində klassik ifadələrin müstəqillik qazandıqdan sonra get-gedə öz yerini daha çox milli mənşəli ifadələrlə əvəzləmə səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi;

-Bədii nəsrin spesifik çalarları və mövzu dairəsi, Lənkəran ədəbi mühitində yazıçıların hekayə, povest, roman janrında qələmini sınaaraq toxunduğu mövzuların əhatə dairəsi;

- Publisistika sahəsinin müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində inkişaf səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Uşaq ədəbiyyatının bölgə ədəbi mühitində özünəməxsus inkişaf yönlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitini formalaşdıran əsas ədəbi simaların, xüsusilə, klassik irsə bağlılığı ilə seçilən Mirhəşım Talışlının, lirik növün əksər janrlarında, həmçinin sonet və xokku janrlarında qələmini sınaaraq həm bölgə ədəbi mühiti, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında bür sıra ilklərə imza ataraq yeniliklər etmiş Elşad Səfərlinin, yaradıcılığında daha çox qürbət motivləri üstünlük təşkil edən və eyni zamanda poeziya dili xalq deyimlərinə, xalq ruhuna daha çox yaxınlığı ilə seçilən Məsudi Dövrənin, sərbəst şeir yaradıcılığı ilə bölgə ədəbiyyatına ayrıca rəng qatan İltifat Salehin yaradıcılığı,

həmçinin bölgədə fəaliyyət göstərən digər ədiblərin zəngin irsinin, dəst-xəttinin, yaradıcılıqlarında mövzu və janr özünəməxsusluğunun, fərqli üslubi cəhətlərinin aşkara çıxarılması;

- Qərb ədəbiyyatının qədim janrlarından biri olan sonet janrının müstəqillik dövründə daha da inkişaf edərək Lənkəran ədəbi mühitində özünəxas yer tutmasının əsas səbəbləri və bu janrın inkişaf xəttinin tədqiqi.

- Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində “Fövcül - füsəha” ədəbi məclisinin Mirhaşım Talışlı tərəfindən yenidən bərpa olunaraq fəaliyyətə başlaması və bu məclisin bölgə ədəbi mühiti üçün daşdığı xüsusi əhəmiyyətin araşdırılaraq üzə çıxarılması;

- Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin formalaşmasında klassik məclis ənənələrinin rolunun – “Fövcül-füsəha” ədəbi məclisinin təsiri ilə Ziyafət Əkbərov tərəfindən yaradılmış gənc yazarlardan ibarət “Ziya” ədəbi məclisi və bu məclisdə yetişən gənc yazarların yaradıcılıqlarının araşdırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq bölgədə fərqli, özünəməxsus qələm təcrübəsi ilə seçilən yazarların yaradıcılığı araşdırılaraq mövzu, janr, üslub baxımından şərhli öz əksini tapmışdır. Həmçinin ədəbi mühitin həm klassik, həm də müasir şeir ənənələrini özündə unikal formada ehtiva etməsi araşdırılan məsələlərdən biridir. Eyni zamanda ilk dəfə olaraq bölgədə bədii nəsrin inkişafı, hekayə, povest, roman, eləcə də esse janrlarında qələmini sınıyan nasirlərin toxunduqları mövzular, publisistikanın inkişafı, publisistik yazıların mövzu dairəsi, müstəqillik dövründə bölgədə yaranan uşaq ədəbiyyatının maraqlı nümunələri, Azərbaycan ədəbiyyatında o qədər də çox istifadə olunmayan, Qərb ədəbiyyatının incisi – sonet janrının Lənkəran ədəbi mühitində tutduğu xüsusi mövqe, bölgənin klassik ədəbi məclis ənənələrinin qorunub saxlanılaraq yenidən bərpa olunması, zamanında Mirzə İsmayıl Qasir tərəfindən yaradılan “Fövcül - füsəha” ədəbi məclisinin müstəqillik dövründə Mirhaşım Talışlı tərəfindən bərpa edilərək öz ətrafına bir çox ədibləri toplayıb yenidən fəaliyyətə başlaması və Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə gənc yazarlardan ibarət “Ziya” ədəbi məclisinin “Fövcül- füsəha” ədəbi məclisindən ilhamlanaraq Ziyafət Əkbərov tərəfindən fəaliyyətə başlaması araşdırılan əsas məqamlardan biridir. Xüsusilə klassik ruhda

yazan Mirhaşım Talışlının, xalq ruhuna yaxın yazan Məsudi Dövrünün, Qərb ruhunda yazan Elşad Səfərlinin, sərbəst şeir yaradıcılığı ilə bölgə ədəbi mühitinə yenilik gətirən İltifat Salehin yaradıcılıqları da ilk dəfə olaraq araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində aparılan araşdırmalar və onun nəticələri, irəli sürülmüş elmi-nəzəri qənaətlər və ümumiləşdirmələr Lənkəran ədəbi mühitinin müstəqillik dövründə yazıb-yaradan söz ustalarının əsərlərindən, müxtəlif problemlərin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər. Həmçinin tədqiqat işi gələcəkdə də bu istiqamətlərdə aparılacaq yeni tədqiqat işləri üçün müəyyən dərəcədə imkanlar açır. Bu baxımdan müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin araşdırılaraq öyrənilməsinin nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti çox böyükdür.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin mövzusu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adında Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin filologiya problemləri üzrə elmi şurasında təsdiq olunub. Tədqiqat işinin əsas məzmunu AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi məcmuələrdə, beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli konfransların materiallarında, eləcə də xaricdə nəşr olunmuş məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Dissertasiya işinin əsas müddəalarını əks etdirən on bir məqalədən üçü xaricdə dərc olunmuşdur. On tezis isə respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli konfrans materiallarına daxil edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Tədqiqat işinin mövzusu AMEA Nizami Gəncəvi adında Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin filologiya problemləri üzrə elmi şurasında təsdiq olunduqdan sonra dissertasiya işi Lənkəran Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işinin struktur bölmələri “Giriş”, üç fəsil, “Nəticə” və “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin “Giriş” hissəsi – 17166 işarədən, I fəslə – 84668 işarədən, II fəslə – 80992 işarədən, III fəslə – 30243 işarədən, “Nəticə” – 8515 işarədən ibarətdir. Ümumilikdə isə tədqiqat işi – 222085 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın ümumi səciyyəsi “Giriş”də müvafiq formaya uyğun şərh edilir. Mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, dissertasiyanın obyektı və predmeti, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr aydınlaşdırılır, elmi-nəzəri və metodoloji əsasları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, əldə edilən elmi yeniliklər bildirilir, aprobasiyası, quruluşu haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil **“Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin mövzu və janr əlvanlığı”** adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir. **“İctimai-siyasi hadisələrin poeziyada inikası və lirik növün mövzu və janr özünəməxsusluğu”** adlanan birinci paragrafda Lənkəran ədəbi mühitinin müstəqillik dövründə ictimai-siyasi hadisələrin poeziyada – lirik növün müxtəlif janrlarında özünü ehtiva etməsi əksini tapmışdır. Eyni zamanda lirik növün mövzu və janr əlvanlığı da bu paragrafın əsasını təşkil edir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı digər dövrlərə nisbətən fərqli koloritə malik olduğundan, bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsini təşkil edən Lənkəran ədəbi mühiti, həmçinin bu mühiti formalaşdıran ədəbi simalar və onların özünəməxsus yaradıcılıq metodu da diqqət çəkir. Məhz elə bu baxımdan əminliklə söyləmək olar ki, regionların ədəbi mühitinin müstəqillik dövrünü araşdırmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ədəbiyyat tək-cə mərkəzdən ibarət deyildir. Şübhəsiz ki, onu zənginləşdirən və fərqlilik qatan məhz elə bölgələrə xas olan spesifik çalarlardır.

Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti ilk növbədə məzmun baxımından diqqət çəkir. Mühit lirik növdə yazılmış əsərlərlə daha zəngindir və lirik növün mövzu baxımından bölgüsü demək olar ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı və eləcə də mühitin əvvəlki dövrlərindəki mövzu dairəsindən o qədər də kənara çıxmır. Lakin lirikanın ənənəvi mövzularına fərqli bir baxış bucağı mühitə özünəməxsus rəng qatır. Ümumilikdə isə müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində qarşılaşdığımız şeirlərin mövzu dairəsini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. İctimai – siyasi lirika.
2. Təbiət lirikası.

3. Məhəbbət lirikası.
4. Dini - fəlsəfi şeirlər.

Bütövlükdə müstəqillik dövründə baş verən yeni ictimai – siyasi hadisələr Azərbaycan ədəbiyyatında təcəssüm etdiyi kimi bu ədəbiyyatımızın ayrılmaz hissəsini təşkil edən Lənkəran ədəbi mühitində də öz əksini tapmışdır. Xüsusilə, poeziyada öz inikasını tapan bu mövzular, janr əlvanlığı ilə də seçilir. Belə ki, bəzən nikbin, bəzən bədbin notlara köklənən poeziyada söz ustalarının seçmiş olduğu mövzuya müvafiq biçim formaları demək olar ki, onun zənginliyindən və inkişafından xəbər verən əsas amillərdən biridir. Bu paraqrafda Lənkəran ədəbi mühitinin müstəqillik dövründə ictimai-siyasi hadisələrin poeziyada – lirik növün müxtəlif janrlarında özünü ehtiva etməsi aşağıdakı mövzularda öz əksini geniş tapmışdır:

1. Poeziyada Qarabağ mövzusu.
2. Poeziyada 20 yanvar mövzusu.
3. Poeziyada müstəqillik ideyalarının təbliği.

4. Poeziyada xalqın xilas, sabitliyin bərpa olunması-ümummillilik liderimiz Heydər Əliyevin xilaskar obrazı kimi təcəssümü.

Lirikada ictimai-siyasi hadisələr yuxarıda bölgüsünü apardığımız mövzuları daha çox əhatə etsə də təkcə onlarla yekunlaşmır. Hələ də yaşadığımız dövrü əhatə edən müstəqillik dövrü hal - hazırkı zaman çərçivəsində baş verən ictimai-siyasi hadisələri də özündə əks etdirir. Xüsusilə də Aprel döyüşləri buna misal ola bilər. Buna nümunə olaraq Etibar Vəliyevin qələmə aldığı “Aprel döyüşləri” adlı şeirini göstərə bilərik:

*Döyüş əmrinizi gözləyirik biz,
Tam azad olunar ana yurduumuz,
Lələ təpədəki bayrağımızı
Şuşa qalasında asar ordumuz⁸.*

Ədəbiyyatımıza bütün qanlı-qadali mövzulardan sonra yeni bir coşqu gətirən isə 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra qazandığımız böyük zəfərimizdir. Ədəbiyyatımıza yeni rəng qatan qələbə əzmi bölgə yazarlarının qələmindən də yan keçmədi. Xüsusilə, Lənkəran ədəbi mühitində “Zəfər bayramı” münasibəti ilə təşkil

⁸Vəliyev E.Ürəyimdə döyün ənvətən. -Bakı: Orxan NPM,-2017,-208 s.

olunan tədbirlərdə yazarlar öz şeirlərini böyük coşqu, ruh yüksəkliyi ilə səsləndirirdi. Əhməd Haqsevərin “Gözün aydın vətənim Azərbaycan”⁹ adlı bəhri-təvili, Əfsanə Sultanın “Xalqı səadətə apararı əldir”¹⁰ şeirləri şanlı qələbəmizin ən gözəl tərənnümlərindəndir. Böyük qələbənin fonunda Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin düzgün siyasəti, uzaqgörənliyi də bölgə yazarlarının ilham mənbəyinə çevrilmişdir. Səbahət İsmayılovanın “Tarixə yazdırdı adını İlham” şeirində olduğu kimi:

*Sevdi öz xalqını canla, ürəklə,
Susdurdu düşməni böyük mərdliklə,
Vətəni bəzədi güllə-çiçəklə,
Tarixə yazdırdı adını ilham*¹¹.

Vətən müharibəsi zamanı Cənub bölgəsi çoxlu şəhid, xüsusilə, Lənkəran 156 şəhid vermişdir. Şəhidlərin xatirə gecələrində, anım günlərində bölgə yazarları da iştirak edərək onlara ithaf etdikləri şeirləri səsləndirmiş, onların ailələrinə təskinlik verməyə çalışmışlar. Bu baxımdan, Xatirə Xatunun “Şəhid atası ilə söhbət” şeiri daha çox diqqət çəkir:

*Ağlama, şəhid atası,
Dur qarşıla, balan gəlir.
Ümidləri dolu döymüş,
Arzuları talan gəlir...*¹².

Bölgədə şəhidlərin ölməz xatirəsini öz qələmi ilə əbədləşdirən söz ustalarından biri də Elşad Səfərlidir. Onun baş leytenant Vüsal Kazımovun xatirəsinə yazdığı “Bir anın yuxusu” adlı poeması buna parlaq nümunədir. Tənqidçi alim Vaqif Yusifli poema haqqında təəssüratlarında deyir: “*Bu poema lirik səpkidədir, şairin şəhid – qəhrəman balamıza poetik himn kimi yazılıb. Burada qəhrəmanlıq*

⁹Əhməd H. Gözün aydın vətənim Azərbaycan: [Elektron resurs] / Lənkəran, 31 may 2021. URL: <https://fb.watch/6cpw7plWe/>

¹⁰ - Əfsanə S. Xalqı səadətə apararı əldir: [Elektron resurs] / Lənkəran, 31 may 2021. URL: <https://fb.watch/6cpsB7ZQzZ/>

¹¹ İsmayılova S. Tarixə yazdırdı adını İlham: [Elektron resurs] / Lənkəran, 9 may 2021. URL: <https://www.facebook.com/AYBlenkeran/videos/pcb.304599181114601/376347200337987>

¹² Xatirə X. Şəhid atası ilə söhbət: [Elektron resurs] / Lənkəran, 10 dekabr 2020. URL: <https://www.facebook.com/xatire.rafail>

təsdiq və etiraf olunur. Hər bəndi, hər parçası od kimidir. Soyuq, ürəkdən gəlməyən misralara rast gəlmirsən"¹³.

*Qaldırdın zirvələrə
Üçrəngli bayrağını.
Otuz ildir gözləyirdi
Şuşanın daş dağları.
Gözləyirdi sənini kimi
Qəhrəman oğulları*¹⁴.

Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinə ictimai-siyasi hadisələr, matəm motivləri, eyni zamanda qələbə motivləri nə qədər çox təsir etmiş olsa da, ənənəvi mövzular heç də sıradan çıxmamış, əksinə yazarların lirik növün müxtəlif janrlarında yazmış olduğu əsərlər əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamağı bacarmışdır.

Tədqiqat zamanı bir daha aydın olur ki, Lənkəran ədəbi mühiti rəngarəng mövzu və bu mövzuların özünəməvafiq geyindiği donu – janr əlvanlığı ilə seçilir.

Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində lirik növ demək olar ki, hər üç vəzndə və bu vəznlərin müxtəlif, bəzən mühitin özünəməxsus janrlarında yazılan ədəbi nümunələri ilə təzahür edir. Xüsusilə, vurğulamaq lazımdır ki, bu dönmədə klassik şeir formaları yerini daha çox heca vəznli şeirlərlə əvəz etmişdir. Həmçinin ədiblərin dilində əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq klassik formanın doğurduğu ərəb və fars mənşəli sözlər öz yerini milli sözlərə vermişdir. Hətta Əli Nasir ərəz vəzninin heca vəznli şeirlərlə əvəz olunmasını onların deyişməsi formasında poetik dildə belə səsləndirib:

Əruz :
Qovdu zülmətləri nur gəldi xoruz banı, heca,
Qalxdı şəmşiri- ərəz çək başa qalxanı, heca.
Heca :
Çox tərifi eyləmə dövrünü, ərəz,
*Endirərbirzamanqalxanı, ərəz*¹⁵.

¹³ Səfərli E. Bir anın yuxusu / E. Səfərli. - Bakı: Gənclik, -2021, - s. 3.

¹⁴ Yenə orda , -s. 23.

¹⁵ Əli N. Oxuyuram alnımdakı yazını. -Bakı: Apostrof, -2015, - s.244.

Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində ədiblərin yaradıcılığını konkret olaraq hansısa bir vəznə üstünlük verdiklərinə görə qruplaşdırmaq bir qədər çətindir. Çünki bölgə yazarları qəlblərini həm heca vəznində, həm əruz vəznində, həm də sərbəst şeir formasında sınaıb. Bu formalarda yazılan poetik nümunələr öz fərqliliyi ilə daha çox diqqət çəkir. Şərti olaraq isə bölgə ədiblərinin yaradıcılıqlarını ən çox istifadə etdikləri vəzn üstünlüyünə görə təqribən aşağıdakı kimi sıralamaq daha dəqiq olar:

Heca vəzni. Müstəqillik dövründə bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi Lənkəran ədəbi mühitində də ədiblərin yaradıcılığında heca vəznli şeirlərlə daha çox qarşılaşırıq. Məlumdur ki, heca vəzni Azərbaycan dili üçün ən oynaq, ən ahəngdar şeir ölçüsüdür və işlənmə tarixi də daha qədimdir. Ədəbiyyatşünas alim Nizaməddin Şəmsizadə heca vəzni haqqında yazır: “*Heca vəzni vəznlərin ən sadəsi və ən zənginidir. O, türk dilinin doğma vəznidir*”¹⁶. Əlbəttə ki, tədqiqatçının bu fikirləri ilə razılaşmamaq mümkünsüzdür. Müstəqillik dönəmində bəlkə də bu vəznə daha çox önəm verilməsinin əsas səbəblərindən biri milli özünəqayıdış olmuşdur. Artıq doğma – sadə vəznə də böyük işlər görməyin, qiymətli söz söyləməyin mümkün olduğunu ədiblər qarşılıqlarına bir amal kimi qoymuşdur. Bölgədə daha çox heca vəzninə üstünlük verən yazarlardan Elşad Səfərlini, Ağamir Cavadı, Xatirə Xatunu, Əli Nasiri, Ziyafət Əkbərovu, Aliyə Seyidqızını və başqalarını göstərə bilərik.

Əruz vəzni. Əruz vəzni bölgənin ən qədim və aparıcı vəznlərindən biri olaraq hələ mühitdə məclis ənənələri formalaşdığı dönmədən mövcud olaraq inkişaf etmişdir. Müstəqillik dövründə də öz aktuallığını qoruyub saxlamağı bacaran bu vəznə demək olar ki, bölgədə fəaliyyət göstərən söz ustalarının əksəriyyətinin yaradıcılığında rast gəlinir. Həmçinin əruz vəznində yazılan əsərlərdə biz bu dönəmdə daha çox Füzuli ənənələrini görürük. Əruz vəzni daha çox Mirhaşım Talışlı, Oktay Zəka, Nadir Müzəffər, Mirsalam Müasir, Əli Nasir yaradıcılığında əsas və aparıcı rol oynayır.

Sərbəst şeir. Azərbaycan ədəbiyyatında digər vəznlərdən fərqli olaraq daha az istifadə olunan sərbəst şeiri məlumdur ki, ilk dəfə

¹⁶ Şəmsizadə N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. -Bakı: Proqres , - 2012,- s. 280.

S.Vurğun, R.Rza, M.Muşfiq və Ə.B.Fövzi istifadə etmişdir. Digər vəzlərdən fərqli olaraq ədəbiyyatımızda bir qədər az istifadə olunan sərbəst şeir Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz bir hissəsini təşkil edən Lənkəran ədəbi mühitində öz təşəkkülünü demək olar ki, müstəqillik dövründə tapmışdır. Sərbəst şeir Camal Yusifzadənin və İltifat Salehin yaradıcılığında daha çox müşahidə olunur.

“Bədii nəsrin spesifik xüsusiyyətləri” adlanan ikinci paragrafında Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində yazıb yaradan nasirlərin yaradıcılığı işıqlandırılmışdır. Apardığımız araşdırmalar zamanı o da aydın olur ki, bölgədə epik növün aşağıdakı janrları daha çox geniş yayılıb.

1.Hekayə

2.Povest

3.Roman

Ədəbiyyatşünas alim Nizaməddin Şəmsizadə öz araşdırmalarında hekayə haqqında çox gözəl bənzətmə apararaq demişdir: *“Hekayə ədəbiyyatın diş ağrısıdır. Balaca bir diş əsəb sistemini oyadıb bədəni lərzəyə gətirdiyi kimi, hekayə də ədəbiyyatı hərəkətə gətirir”*¹⁷. Həqiqətən də, apardığımız müşahidələr hekayə haqqında söylənilən bu fikri bir daha təsdiq edir. Lənkəran ədəbi mühitində də ən çox yayılan və ən çox bədii nəsr hərəkatə gətirən və ona ayrıca bir rəng qatan epik növün janrlarından başlıcası elə məhz hekayədir. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində ən çox hekayə janrına müraciət etmiş yazarlara Sevda Əlibəyli, Hafiz Mirzəni, Mirhüseyn Abbası göstərə bilərik.

Lənkəran ədəbi mühitində ən çox diqqət çəkən məqamlardan biri də hekayənin sənədli-hekayə və xatirə-hekayə formasının geniş yayılmasıdır. Bölgə yazarları sənədli hekayə və xatirə-hekayə formasında yazdığı lakonik həyat hadisələri, bölgənin tanınmış, nüfuzlu simalarının həyatından parçaları özündə əks etdirir.

Araşdırmalar onu göstərir ki, povest janrı hekayə janrından sonra bölgədə ən çox yayılmış epik növün janrıdır. Bu janrın maraqlı nümunələrini Hafiz Mirzənin, Əhməd Tahirin, Zakir Bağırın, Mirhüseyn Abbasın yaradıcılığında müşahidə edirik.

¹⁷ Şəmsizadə N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. -Bakı: Proqres , -2012, - s. 223.

Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində roman janrı da özünə xüsusi mövqə qazanan epik növün janrlarından biridir. Bu janrla Eldar Tahirov, Hafiz Mirzə yaradıcılığında qarşılaşırıq. Bu paraqrafda bədii nəsrə toxunulan mövzular, nasirlərin sənətkarlıq xüsusiyyətləri də öz şərhini tapıb.

Birinci fəslin üçüncü paraqrafı **“Publisistika”** adlanır. Publisistika sahəsinin Lənkəran ədəbi mühitində inkişafına təkan verən əsas amillərdən biri çox güman ki, bölgədə fəaliyyət göstərən qəzet və jurnallardır. Xüsusilə, bölgədə sosial, mədəni, elmi və ədəbi mühiti əks etdirən “Yaşıl Çay” aylıq elmi-praktik, publisistik jurnalı, “Məşəl” ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnalı, “Söz” müstəqil ədəbi-publisistik jurnalı, həmçinin “Lənkəran” ictimai-siyasi qəzeti Lənkəran ədəbi mühitində publisistika janrının inkişafına xüsusi təkan vermişdir. Demək olar ki, bölgədə fəaliyyət göstərən yazarlar mütəmadi olaraq adları sadalanan mətbu orqanlarda ədəbi - bədii, publisistik yazıları ilə çıxış edir, ədəbi mühitin nəbzini bu formada saxlamağa bacarırlar. Publisistik yazılar Lənkəran ədəbi mühitində öz orijinallığı ilə seçilir. Bu paraqrafda aparılan araşdırmalar zamanı bölgə ədəbi mühitində qarşılaşdığımız publisistik yazıların istər mövzuca, istərsə də bu janrın özünəxas olan publisistik üslubca zəngin və rəngarəngliyi əks olunmuşdur.

Birinci fəslin dördüncü paraqrafı **“Uşaq ədəbiyyatı”** adlanır. Azərbaycan ədəbiyyatının əsas tərkib hissəsini təşkil edən uşaq ədəbiyyatı əslində bütün dövrlərdə öz inkişaf xətti ilə özünəməxsus formada diqqət çəkir. Araşdırmalar zamanı istər yazılı, istərsə də şifahi xalq ədəbiyyatında fərqli formaları ilə qarşılaşdığımız uşaq ədəbiyyatının çalarlarına müstəqillik dövründə Lənkəran ədəblərinin yaradıcılığında da kifayət qədər rast gəlirik. Lənkəran ədəbi mühitinə nəzər saldıığımız zaman yazarların dilinin əvvəlki dövrlərə nisbətən klassik ifadələrdən — ərəb və fars mənşəli sözlərdən nisbətən azad olduğunu müşahidə edirik. Bu da uşaq ədəbiyyatının inkişafına təkan verən əsas amillərdən biridir. Aparılan tədqiqat zamanı Lənkəran ədəbi mühitində daha çox qəm – kədər motivli şeirlər yazan Aliyə Seyidqızının yaradıcılığında belə nikbin ruhlu uşaq şeirlərinə rast gəlirik. Buna misal olaraq ədibin “Balaların balasıdır nəvələr”, “Nurlan”, “İsmayılın ad günü”, “İlahi! Bu uşaq haçan böyüyər”,

“Bağça xatirələri”¹⁸ və s. bu kimi şeirlərini göstərə bilərik. Bölgədə Mirhaşım Talışlının, Əli Nasirin, Maqşud Məmmədin, Məsudi Dövrənin yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatının özünəməxsus yer tutması bu paraqrafda ətraflı tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqat işinin ikinci fəslı “**Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin əsas simaları**” adlanır. Bu fəsil dörd paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqraf “**Mirhaşım Talışlı yaradıcılığı və klassik şeir ənənələrinin təzahürü**” adlanır. Belə ki, Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində öz fərqli üslubu, dəst-xətti, klassik tərzı ilə seçilən sənətkarlardan biri də Mirhaşım Talışlı olmuşdur. Yaradıcılığında başdan - başa Füzuli ruhu duyulan, klassik ənənələrə sadiqliyi ilə seçilən Mirhaşım Talışlı “Müsafir” təxəllüsü ilə yazıb yaratmışdır. Şair, ədəbiyyatşünas alim, tədqiqatçı Mirhaşım Talışlının zəngin ədəbi irsi yalnız ədəbiyyat tariximiz üçün deyil, həm də digər sahələrdə göstərdiyi xidmətlərə görə çox önəmli mövqelərdən birini tutur . Mirhaşım Talışlı əruz vəzninin müasir dövrümüzdə ən mahir bilicilərindəndir. O, əruz vəzninin ayrı - ayrı bəhrlərindən istifadə edərək qəzəl janrında saysız - hesabsız nümunələr yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, *“həm eşq, məhəbbət, həm də ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəzəlin bir janr kimi Şərqdə və bütün dünyada şöhrət qazanmasının, poetik fiqurlar, müəmmalar, rəmzlər hesabına formalaşmasında sufizmin (təsəvvürün) böyük rolu olmuşdur”*¹⁹. Biz qəzəlin bu xüsusiyyətlərin demək olar ki, Mirhaşım Talışlı yaradıcılığında tam olaraq müşahidə edə bilirik. Daha çox Məhəmməd Füzuli irsinə bağlılığı ilə seçilən ədibin, dahi Füzuliyə olan sonsuz məhəbbəti aşağıdakı beytlərdən də açıq aşkar duyulur:

*“Məndə Məcnundan da artıq eşq vardır ” söylədin,
Heyf bilməm hansı yara canını qıldın fəda...
Mən sənın sevda yolunda Müsafir olmuşam,
Heç bir insan eyləyə bilməz məni səndən cuda”*²⁰.

Ömrünün 50 ilini əruzun müxtəlif bəhrlərində qəzəl yazaraq, Füzuli ənənələrini layiqincə davam etdirən Mirhaşım Talışlı yazdığı

¹⁸ Seyidqizi A. Bir xəbər eşitdim qəflətən. -Bakı: Çınar – Çap, -2006, -72 s.

¹⁹ Şəmsizadə N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. -Bakı: Proqres , -2012, - s.164.

²⁰ Talışlı. H. M. Dedim ki sözüm qala. -Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, -1996, - s. 13.

qəzəllər əsasında “Divan” da tərtib etmişdir. Mirhaşım Talışlı əruz vəznindən istidafə edərək təkcə qəzəllər yaratmayıb. Araşdırmalar zamanı onun yaradıcılığında klassik ruhda yazılan təxmislərə, təzmin, rübai, hətta ilk dəfə olaraq əruzun həcəz bəhrində yazılan sonetlər çələnginə də rast gəlirik.

Tədqiqat zamanı Mirhaşım Talışlının daha çox Məhəmməd Füzuliyə, Seyid Əzim Şirvaniyə, Əliağa Vahidə, Məhəmmədhüseyn Şəhriyərə çoxlu təxmislər yazdığının şahidi olunur. Hətta aparılan araşdırmalar zamanı Mirhaşım Talışlı yaradıcılığında klassik ədəbiyyatımızda belə o qədər də geniş yayılmayan təxmislər – mərsiyə formasından da məharətlə istifadə etdiyinin şahidi oluruq. Təsadüfi deyil ki, onun təxmislər – mərsiyəsi də məhz elə ustad şair Məhəmməd Füzulinin “Ya Rəbb” qəzəlinə yazılmışdır:

*Bu dəşti – Kərbəla, hər yan cəfa, çıxmaz səda, ya Rəb!
Mədinə rövzəsindən büsbütün olduq cuda, ya Rəb!
Hücum eylər dəmadən bu həyasız aşqiya, ya Rəb!
“Əgər ci əmrdən çıxmaq olub qəti - xəta, ya Rəb!
Necə bu dərdü möhnətdən ürək qan olmasın, ya Rəb!”²¹.*

Ədibin yaradıcılığında Füzuli ilə yanaşı, Nəsimi, Sabir ruhu da duyulur. Eyni zaman Mirhaşım Talışlı klassik ruhlu şair olsa da, aparılan araşdırmalar zamanı onun yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnərək yaratdığı nümunələr ilə də qarşılaşırıq. Zəngin ədəbi irsə malik olan Mirhaşım Talışlının yaradıcılığının əsas məqamları bu paraqrafda araşdırılmışdır.

İkinci fəslin ikinci paraqrafı **“Elşad Səfərlinin poeziyası və sonet janrının inkişafı”** adlanır. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitinin özünəməxsus üslubu, fərqli yaradıcılıq metodu ilə seçilən söz sənətkarlarından biri də Elşad Səfərliyədir. Onun yaradıcılığı poetik predmetə özünəməxsus baxışı ilə seçilir, fəlsəfi və obrazlı düşüncə tərzinin nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. O, poeziyamızda az təsadüf edilən sonet janrına müraciət edərək bu janrın ədəbiyyatımızda işlənməmiş bir sıra növlərindən məharətlə bəhrələnməmişdir. Həmçinin yapon şeirinin ən işlək və ən qədim janrı olan xokku janrında da

²¹ Talışlı. H. M. Dedim ki sözümlər qala. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, - 1996, -s.177.

qələmini sınıamış və nəinki bölgə ədəbi mühiti üçün bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün onun uğurlu nümunələrini yaradaraq yeniliyə imza atmışdır.

Həm məzmunca, həm də formaca zənginliyi ilə seçilən Elşad Səfərlinin lirikası müxtəlif aspektlərdən bir çox tədqiqatların predmeti ola bilər. Onun fərqli koloritlərə malik mövzu, forma – üslub axtarırları yaradıcılığına ayrıca bir yön qatır. Ədibin fərqli yaradıcılıq metoduna malik olması çox güman ki, eyni zamanda tədqiqatçı alim olmasından qaynaqlanır. Onun elmi tədqiqatları, araşdırmaları bədii yaradıcılığına da yansır. Bu yansımanı biz daha çox Elşad Səfərlinin sonet və xokku yaradıcılığında müşahidə edirik. Belə ki, Elşad Səfərli Azərbaycan ədəbiyyatında çox az tədqiq olunan Avropa mənşəli sonetin təkamülü, poeziyamızda təşəkkül tapması, inkişaf mərhələləri, ilk, eyni zamanda çağdaş dövrdə yaradıcıları, sənətkarlıq xüsusiyyətləri və digər elmi-nəzəri məsələlərin tədqiqini aparmışdır. Məhz bu tədqiqatlar şairin sonet yaradıcılığını daha da zənginləşdirmişdir. O, Azərbaycan poeziyasında sonetin işlənməmiş on beşə yaxın növündə nümunələr yaratmışdır. Elşad Səfərlinin sonet yaradıcılığı o qədər dərinlikdə ki, bu özlüyündə ayrıca bir tədqiqat predmeti ola bilər. Elşad Səfərlinin yaradıcılığında “xokku” lar daha çox diqqət çəkir. Demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrdə yazılmış nümunələrə heç kimin yaradıcılığında rast gəlinmir. Hətta ədəbiyyatşünas – alim yapon ədəbiyyatına məxsus olan xokku janrının nə olduğunu, onun forma xüsusiyyətlərini, nəzəri aspektlərini elə xokku janrı ilə oxucuya çatdırmağa çalışır:

Xokku

On yeddi hecalı deyilsə,

Xokku yox, hoqqadır²².

Elşad Səfərlinin lirikası o qədər zəngindir ki, şairin toxunduğu mövzular bəzən müxtəlif forma biçimlərində qarşımıza çıxır. Onun lirik yaradıcılığı tək-cə sonet və xokkularından ibarət deyil. Şairin heca vəznli və sərbəst formalı şeirləri, həmçinin bu formalara sıxışdırdığı müxtəlif məzmunlu lirik şeirləri həm bölgə ədəbi mühiti, həm də Azərbaycan ədəbiyyatı üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yazıçı Cəmil Əlibəyov onun lirikasının mövzu əlvanlığının və bu mövzuları doğuran başlıca

²² Səfərli E. Şair təkliyə məhkumdu. - Bakı: Nurlan, - 2004, -s.154.

səbəblər haqqında yazır: “ *İstedadlı Azərbaycan şairi Elşad Səfərlinin ... şeirlərini siyasi lirika, məhəbbət lirikası boyları ilə cərgələsək Elşadın siyasi lirikası zabitlik zəmində - zabitəsində, məhəbbət lirikası sırası əsgər taleyində örnəklər yaradır: təbiətə həsr etdiyi misralar, ilk məhəbbət duyğuları, ana - ata məftunluğu – bunlar şair həyatının gülşən bucaqlarıdır, doğrudur, öz poetik vüsəti ilə heç də axırıncı sırada dayanmır. Elşad bunların hamısını adi insanın gördüyündən duyduğundan, həzz aldığından artıq isti rənglərlə, dadlı kəlmələrlə, atirli çalarlarla təqdim edir. Həm də bunlar elə deyildir ki, sənə keçən günləri elə xatırladır ki, onların nisgilini çəkib qəmlənirsən, qürurlanırsan ki, sən belə gözəl, xürrəmşad, qayğısız... günlər yaşamısan: bulaqların çaldığı saza qulaq asmısan; qarı ovcunda sıxıb, qaynaqlara həyat verən bənövşəli qüzeyləri seyr etmişən. Başına bəyaz buludlar çökən meşəni “ağbirçək ana” qişafəsində görmüşən və ilahi məhəbbət pıçılıtlarına qulaq vermişən. Təəssüf ki, o zaman bunları qiymətləndirə bilməmişən, indi təzə baxışla ürəyinə yığırısan bu gözəllikləri”²³.*

Aparılan araşdırmalar zamanı sonet janrının Lənkəran ədəbi mühitində, xüsusilə də, müstəqillik dövründə xüsusi yer tutduğunun şahidi oluruq. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə yaranan sonetlər çələngi, sonetin bu günə qədər ədəbiyyatımızda işlənməyən 15-ə yaxın növü məhz Lənkəran ədəbi mühitində yaradılmışdır. Bu paraqrafda Elşad Səfərlinin lirikası fonunda sonet janrının da inkişaf xətti araşdırılmışdır.

İkinci fəslin üçüncü paraqrafı “**Məsudi Dövrən yaradıcılığında qürbət motivlər və xalq ruhuna yaxınlıq**” adlanır. Lənkəran ədəbi mühitində özünəməxsus fərdi üslubu, dəst-xətti, rəngarəng mövzu dairəsi ilə seçilən söz ustadlarından biri də Məsudi Dövrəndir. Elmi araşdırmaları kimi poetik irsi də zəngin olan Məsudi Dövrənin yaradıcılığı mövzu dairəsinə görə zəngin və genişdir. O, yaradıcılığında bir çox mövzulara toxunur, bir çox mövzular onun lirikasının aparıcı leymotivinə çevrilə bilər. Amma şairin yaradıcılığında daha çox toxunduğu məqamları, şeirlərinin başlıca mövzularını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Qürbət motivləri və Vətən mövzusu
2. Ana mövzusu
3. Təbiət lirikası

²³ Əliyarov C. Şeir in dərd qəm qatırı. “Yeni era” qəz., - 1963, 12-13 oktyabr

Tədqiqat işində şairin öz yaradıcılığında toxunduğu bu mövzular ətraflı araşdırılaraq şərh olunmuşdur. Hüseyn Kürdoğlu Məsudi Dövrən haqqında yazır: *“Məsud müəllim doğma respublikadan aralansa da, Vətən həsrəti, torpağa bağlılıq duyğusu qəlbindən silinmədi. İndi budur haqq yolunu tapmışdır. O vaxt azərbaycanlı alimin ürəyində dolaşan arzular, dilində səslənən söhbətlər həqiqətə çevrilmiş, bu günün haqq işinə dönmüş, hər yanda populyar mövzu olmuşdur. Dəyişməyən isə eloğlumuzun vüqar və iradəsidir. Həqiqəti ürəyində çırağ edən elm və sənət mübarizi yenidən öz vətəninə qayıtmışdır. O, qardaş diyardan özü ilə “Dövrən” təxəllüsünü, Vətən həsrəti, torpaq yanğısı ilə çırpınan ürəyinin döyüntülərini – şeirlərini, oradakı elmi axtarışlarının məhsulu olan tədqiqat əsərlərini ərməğan gətirmişdir”*.²⁴

Bu paraqrafta ömrünün bir hissəsini vətəndən kənar – Özbəkistanda, Orta Asiyada keçirən Məsudi Dövrənün yaradıcılığının mövzu dairəsi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Apardığımız araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olur ki, müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində Məsudi Dövrən yaradıcılığı eyni zamanda xalq ruhuna yaxınlığı ilə daha çox seçilir.

İkinci fəslin sonuncu, dördüncü paraqrafı **“İltifat Salehin sərbəst şeir yaradıcılığı”** adlanır. Lənkəran ədəbi mühitinə nəzər yetirdiyimiz zaman İltifat Salehin yaradıcılığı daha çox diqqət çəkir. Özünəməxsus tərzilə seçilən şairin yaradıcılığı təkə bölgə ədəbi mühiti üçün deyil, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yenilik hesab edilə bilər. Uzun illər Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Lənkəran bölməsinin rəhbəri olan şair bölgədə fəaliyyət göstərən ədiblərin bir araya gələrək bir çox ədəbi – bədii layihələr təşkil etməsinə nail ola bilmişdir. Bölgədə belə bir birliyin mövcud olması təbii haldır ki, ədəbi mühitin inkişafına olduqca güclü təkan vermişdir. İltifat Saleh ömrünün sonuna qədər bu birliyini sədri olaraq işinin öhdəsindən layiqincə gəlməyi bacarmışdır. İltifat Saleh yaradıcılığı demək olar ki, başdan-başa sərbəst şeirlərdən ibarətdir. Bu ədibin yaradıcılığına, üslubuna, fərqli metoduna rəng qatır. Çünki bölgə ədəbi mühitində əruz və heca vəzninin hökmranlığı fonunda nisbətən bölgə ruhuna tam uyğun olmayan, bölgə yazarların dilinə hələ tam oturmayan sərbəst

²⁴ Məsud D. Ümidlə inama doğru gedən yol. -Bakı: Elm və Təhsil, -2011, - s. 11.

şeyrdə bütün poetik düşüncələri ifadə etmək həm çox çətin, həm də bir şair üçün nisbətən riskli amillərdəndir. Şairə bu yolda stimül verən isə müəllimi Rəsul Rzadır. Belə ki, zamanında Rəsul Rza İltifat Salehin bir neçə şeirini təhlil etdikdən sonra ona yazmışdır: *“Mən istəyirəm sən biləsən ki, kənardan hamar görünən sənət yolunun enişi - yoxuşu, çuxurları vardır. Bu yolu sənətə sədəqətlə getmək, inadla zəhmətə qatlaşmaq, səndən əvvəl yaşayıb- yaratmış sənətkarların həyat yoluna, yaradıcılığına bələd olmaq lazımdır. Ancaq o zaman yaz ki, xalqa deməyə sözün var. Fikirlər duyğular səni rahat qoymur. Kiçik olsa belə, bir kəşfin var. Yoxsa yüz məlum şeirə bir məlum şeir də əlavə etmək nəyə gərəkdir?... Tanış olduğum şeirlərin səndə istedad olduğun göstərir. Bu istedad fitridirmi, onun qida aldığı çeşmə həyatdirmi - hələlik bunu deyə bilmərəm. Həyatda elə olur ki, bir neçə yaxşı şeir, ya hekayə yazmış adam get-gedə yaradıcılıqdan soyuyur, özünə başqa sənət seçir. Bu nə cinayət, nə qəbahətdir. Həyat yolunu doğru seçmək üçün müəyyən bir zaman lazımdır. Kim həqiqi yolunu tez tapırsa, daha artıq müvəffəq olur, insanlara onun faydası daha çox dəyir. Qəlbinlə baş – başa qalmaqdan qorxma. Lakin istək və arzularını, məqsədini həyatda insanlarla ünsiyyətdə də yoxla, görsən ki, şeir həvəsi, yaradıcılıq eşqinə üstün gəlir. Yaz, yarat. Unutma ki, sənətin şərəfli və çətin yolları, ciddi imtahanları vardır”*²⁵. İltifat Saleh öz yaradıcılığında Rəsul Rza ədəbi məktəbindən çox şeylər öyrənmiş və bu yolda ona inam, “yaz, yarat!” xeyir-duası verən bir insanın xatirəsini dönə-dönə yad etmişdir. Şairin Rəsul Rzaya olan sonsuz sevgisini onun yaradıcılığında bir çox şeirlərdə görürük. Hətta onun “Ustad Rəsul Rzaya sonetlər çələngi”ndə bu sevgini daha qabarıq forma da müşahidə etmək olar:

*Yolçu, uğur olsun, getsən bu yana,
Unutma Rəsulun qeyrət yolunu.
Sehrli nağıltək danış hər kəsə
Görəndə Rəsulun ömür yolunu...*

²⁵ Müstəqillik Dövrü Azərbaycan Ədəbiyyatı: 2 cildə.- Bakı: “Elm və təhsil”, - I cild. - 2016, -800 s.

*Hələ görməmişəm Rəsul Rzanı,
Ustadı sözüylə, şeirlə tanı
Onun söz məbədin əyil səcdəyə!*²⁶.

Aparığımız araşdırmalar zamanı onun yaradıcılığında bütünlüklə Rəsul Rza ruhunu hiss edirik. Hətta ədibin “Poetik testlər”²⁷ kitabında yazmış olduğu ümumi 29 testində aparılan araşdırma zamanı Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsinin təsiri hiss olunur. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti üçün İltifat Salehin yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sərbəst şeirin bölgə ədəbi mühitində çiçəklənməsinə şərait yaradan ədib onu oxucularına sevdirməyi bacarmışdır. Məhz bu baxımdan bu paraqrafda ədibin sərbəst şeri yaradıcılığı ətraflı öz şərhini tapmışdır.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslə **“Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində klassik məclis ənənələri”** adlanır. Bu fəsil iki paraqraftan ibarətdir. Bu fəslin birinci paraqrafı “Fövcül-füsəha” ədəbi məclisinin Lənkəran ədəbi mühitinə təsiri” adlanır. Aparılan tədqiqatlardan məlumdur ki, XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycan ərazisində bir çox ədəbi məclislər fəaliyyət göstərmişdir. Buna misal olaraq Tiflisdə yaranan “Divani-Hikmət”, Qubada fəaliyyətə başlayan “Gülüstən”, Ordubadda yaranan “Əncümənüş-şüəra”, Şamaxıda yaranan “Beytüs-səfa”, Bakıda yaranan “Məcməüş-şüəra”, Şuşada fəaliyyət göstərən “Məclisi - üns” və “Məclisi-fəramuşan”, eləcə Lənkəranda fəaliyyət göstərən “Fövcül-füsəha” ədəbi məclislərini göstərə bilərik. *“Lənkəranda şairlər məclisi (“Fövcül-füsəha” adlanmamışdan əvvəl) 1850- ci ildən mövcud olmuşdur. Bu vaxtlar məclisə M.F.Səhban və Usta Hüseynqulu rəhbərlik etmişlər. Təxminən 10 il sonra (1860-cı illərdə) M.İ.Qasir Lənkərana gəlir”*²⁸. Lənkəranda fəaliyyət göstərən “Fövcül - füsəha”nın digər məclislərdən fərqli cəhətləri onun strukturu və fərdi tərkibi ilə bağlı idi: məclisin içində şeir ədəbiyyatından başı çıxan hər bir sənət sahibi iştirak edə bilirdi. Burada varlı və yoxsula fərq qoyulmur, əsas meyar məclis üzvünün ədəbi qabiliyyəti, şeirləşmə bacarığı, fərdi poeziyası və elmi müzakirələrdə

²⁶ Müstəqillik Dövrü Azərbaycan Ədəbiyyatı: 2 cildə.-Bakı: “Elm və təhsil”, - I cild, - 2016,- s. 724.

²⁷ İltifat S. Poetik Testlər. -Bakı: “Apastrof” nəşriyyatı, -2012, -120 s.

²⁸ Talışlı H.M. Şirvandan Lənkərana (M.İ.Qasir)/Söz jurnalı. -1996.№ 3-4, - s. 25.

iştirak etmək səviyyəsi sayılırdı. Ömründə şeir yazmayan müxtəlif peşə sahibləri də mənəviyyatca zənginləşmək, milli ədəbiyyatı öyrənmək, həmçinin ictimai-tarixi vəziyyətdən baş çıxarmaq üçün məclisin içində iştirak edə bilirdi. Güman etmək olar ki, *“Fövcül-füsəha”nın belə demokratikliyi onun yaradıcısı Mirzə İsmayıl Qasirin sayəsində təmin olunmuşdu*”²⁹. Bu məclisin yenidən müstəqillik dövründə bərpası Mirhaşım Talışlının sayəsində olmuşdur. *“Fövcül-füsəha”* məclisi Mirhaşım Talışlının sayəsində bərpa olunduqdan sonra onun əsas üzvləri Mirsalam Müasir, Ağamir Cavad, Ziyafət, Aliyə Seyidqızı, Məsudi Dövrən, Yaşar Əkbərov, Əli Nasir və başqaları olmuşdur. Məclisin yenidən fəaliyyətə başlaması və onun bir sıra üzvləri haqda biz Ziyafətin *“Çağır”* rədifli qəzəlindən də götürük:

*“Asifa, “Fövcümüzə ” cümlə müsəlmanı çağır,
Söz bilən məclisimə arifü urfanı çağır.
Şövq ilə yanmaqdadır “Fövcümüzün ” “Şəmi” bu gün,
Səslə “Pərvanəmizi”, birliyə mehmanı çağır*³⁰.

Məclisin bərpa olunması müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti üçün çox böyük bir ədəbi - mədəni hadisə idi. Bu paraqrafda məclis üzvlərinin mütəmadi keçirdikləri görüşlər, yaradıcılıqlarında toxunduqları əsas məqamlar geniş şərhini tapmışdır.

Bu fəslin ikinci paraqrafı **“Ziya” ədəbi məclisi və gənc yazarlar**” adlanır. “Ziya” ədəbi məclisi 1998-ci ildə şair Ziyafət Əkbərov tərəfindən yaradılmışdı. “Fövcül-füsəha” ədəbi məclisinin, eləcə də Lənkəran ədəbi birliyinin istedadlı nümayəndələrindən biri olan Qasir, Nəccar, Şəhban ənənələrinin ləyaqətli davamçılarından biri Ziyafət Əkbərovun “Ziya” ədəbi məclisini yaratmaqda əsas məqsədi orta məktəbdə təhsil alan istedadlı uşaqların yaradıcılıq potensialını üzə çıxarmaq və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Lənkəran bölməsinin poeziya daşıyıcılarının imkanlarını ədəbi müstəvidə daha da genişləndirmək idi. Təbii ki, “Fövcül-füsəha”nın işığı ilə yaranan “Ziya” ədəbi məclisi müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti üçün böyük bir ədəbi hadisədir. Hələ də varlığını qısa fasilələrdən sonra sürdürməyi bacaran “Ziya” məclisinin gənc yetirmələri və onların fərqli

²⁹ Axundzadə M. İ.Q. 210. -Bakı: Şərq – Qərb, - 2015, -s. 37.

³⁰ Ziyafət. İtkin düşün harayım. -Bakı: “Akta” firması, - 1997, - s. 100.

yaradıcılıq yolu diqqət çəkicidir. Bu paragrafda məclisin gənc üzvlərinin yaradıcılıq yoluna nəzər yetirilmişdir.

Tədqiqat işinin sonunda **Nəticə** hissəsində əldə olunmuş əsas elmi qənaətlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti adlı elmi tədqiqat işi zamanı əldə etdiyimiz nəticələr bir daha onu göstərir ki, bölgədə həqiqətən də çox böyük qaynar ədəbi mühit olmuş və hələ də bu qaynarlıq davam etməkdədir. Bunun əsas göstəriciləri kimi, bölgədə hələ də varlığını qoruyub saxlayan ədəbi məclislərdir. İstər artıq qələmi ilə öz sözünü demiş və bölgədə tanınmış ədəbi simaların toplandığı “Fövcül-Füsəha” ədəbi məclisi, istərsə də qələmini poeziyada yeni-yeni sınağa çalیشان gənc yazarların toplandığı “Ziya” ədəbi məclisi bu qaynarlığı sübut edən əsas amillərdəndir. Araşdırmadan belə qənaətə gəlmək olar ki, bölgədə lirik növdə yazılmış əsərlər daha çox üstünlük təşkil edir. İstər mövzu, istərsə də lirik növün janr müxtəlifliyi bu növün Lənkəran ədəbi mühitində aparıcı mövqe tutduğunu göstərir. Həmçinin lirik növün həm ənənəvi, həm də sonet, ballada kimi avropasayağı janrlardan istifadə olunması bölgə ədəbi mühitində poeziyaya verilən önəmin, üstünlüyün əsas göstəricilərindən biridir. Tədqiqat zamanı, lirik növdə yazılan nümunələr içərisində heca vəzninin daha çox üstünlük təşkil etdiyinin şahidi oluruq. Əruz vəzni bölgədə əvvəlki aktuallığını itirsə də, varlığını qoruyub saxlamağı bacarmışdır. Sərbəst şeir isə heca və əruz vəzni kimi bölgədə üstünlük təşkil etməsə də, müstəqillik dönəmində kifayət qədər nümunələri ilə qarşılaşıırıq.

Aparılan tədqiqat zamanı müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində bədii nəsrin də kifayət qədər inkişaf etdiyinin şahidi oluruq. Əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq bədii nəsr nümunələri ilə müstəqillik dövründə daha çox üzləşirik. Tədqiqat zamanı aydın olur ki, nasirlər ən çox hekayə janrına müraciət edib. Ancaq povest və roman janrının da kifayət qədər nümunələri bu janrın bölgə ədəbi mühitində inkişafından xəbər verir.

Tədqiqat zamanı aydın olur ki, müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində publisistika da inkişaf edib. Bölgədə fəaliyyət göstərən qəzet və jurnallar bu sahənin inkişafına birbaşa təkan vermişdir. Bölgədə yazıb yaradan ədiblərin mütəmadi olaraq bu

mətbu orqanlarda dərc etdirdikləri müxtəlif məzmunlu yazıları bu inkişafın əsas göstəricilərindən biridir.

Lənkəran ədəbi mühitində eyni zamanda uşaq ədəbiyyatı da inkişaf etmişdir. Aparılan tədqiqat zamanı uşaq ədəbiyyatının bir-birindən maraqlı nümunələri ilə qarşılaşmağımız bu fikri səsləndirməyimizə şərait yaradır. Uşaqların təlim tərbiyəsində müstəsna əhəmiyyətə malik uşaq ədəbiyyatı əvvəlki dövənlərdən fərqli olaraq daha çox müstəqillik dövründə inkişaf etmişdir.

Tədqiqat zamanı Lənkəran ədəbi mühitinin mövzuca rəngarəngliyi də diqqət çəkir. Əldə olunan nəticələrə uyğun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, lirik növdə yazılan əsərlərdə daha çox toxunulan mövzular təbiət təsvirləri, ictimai-siyasi lirika, məhəbbət motivli şeirlər və dini - fəlsəfi şeirlərdir. Tədqiqatdan belə nəticəyə gəlmək olur ki, təbiət, ictimai-siyasi lirika və məhəbbət motivli şeirlər heca vəznli olduğu halda, dini-fəlsəfi şeirlər əruz vəznində yazılmışdır.

Aparılan araşdırma zamanı diqqət çəkən məqamlardan biri də bölgədə dramaturgiya sahəsinin inkişaf etməməsidir. Bölgədə Nəcəfbəy Vəzirov adına dram teatırı fəaliyyət göstərdiyi halda bu janrın inkişaf etməməsi heç də ürəkaçan bir hal deyil. Demək olar ki, araşdırmalarımız zamanı dramatik janrın bir neçə növünə çox az sayda rast gəlinir. Buna nümunə olaraq, Ağamir Cavadın Məhəmməd Füzulinin həyatından bəhs edən “Aşiqi-sadiq mənəm”³¹ adlı iki pərdəli romantik faciəsi, Hacı Yaşar Əkbərovun Vüqar adlı gəncin Qarabağ döyüşünə yollandığı zaman başına gələn hadisələri əhatə edən “İnam”³² adlı iki hissəli melodraması, Hafiz Mirzənin “Ay lolo və ya Moskvəli gəlin”³³ adlı cəmiyyətə çox ciddi mesaj verən, özünün milli-mənəvi dəyərlərini, həyat və yaşam tərziini nəzərə almadan öz xoşbəxtliyini öz elində, yurdunda, öz əzizlərində və yaxınlarında görmədən, bunu kənarda, başqalarında və romantik düşüncələrdə axtaran şəxslərin yanıldığını və sonda həyat reallıqlarından uzaq, populist hislər və düşüncələrlə yaşayan gənclərin sonunda peşman olduğunu

³¹ Cavad A. Ömrün eşq yolu. -Bakı: 3saylı Bakı Mətbəəsi, -2018, -207s.

³² Əkbərov H. Y. İnam. – Bakı: Qanun, -2001, - 64 s.

³³ Hafiz M. Hesabat. - Bakı : “Apasrtof” çap evi, - 2012, -130 s.

göstərən komediyasını göstərə bilərik. Lakin bu dramatik əsərləri müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində dramaturgiyanın inkişafı kimi göstərmək düzgün olmaz. Etiraf etmək lazımdır ki, adları sadalanılan əsərlər sənətkarlıq baxımından o qədər də yüksək səviyyədə yazılmayıb. Obrazlarının dilinin süniliyi, hadisələrin gedişatının ləngliyi və kortəbiiyyəti bizə bu qənaətə gəlməyimizə şərait yaradır.

Tədqiqat zamanı diqqətimizi çəkən əsas məqamlardan biri də bölgədə talış dilinin ikinci ana dili olmasına baxmayaraq, müstəqillik dövründə bölgədə fəaliyyət göstərən ədiblərin bu dildə bədii nümunələr yaratmağa meyl göstərmədikləridir. Müstəqillik dövründən öncə Əli Nasirin, Oktay Zəkənin, Mirhafiz Bahadırının, Məsudi Dövrənin yaradıcılığında talış dilində yazılmış kifayət qədər nümunələrə rast gəliriksə, müstəqillik dövründə sadəcə talış dilində yazılmış təbiət təsvirli bir neçə nümunə ilə qarşılaşırıq. Nə poeziyada, nə publisistikada, nə də dramaturgiyada talış dili heç bir aktual xarakter daşımır. Bunun əsas səbəblərindən biri bu dövərdə ədəbiyyatda inikas olunan mövzuların, xüsusilə müstəqillik ideyalarının, Azərbaycan dilinin geniş təbliği, eyni zamanda yazarların daha çox oxucu kütləsinə xitab etmək istədikləri göstərilə bilər.

Tədqiqat zamanı müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində bir-birindən maraqlı, fərqli dəst-xətti ilə seçilən söz ustaları ilə qarşılaşırıq. Lakin bunlardan dördü – öz klassik tərzilə seçilən Mirhaşım Talışlı, bölgə ədəbi mühitində bir çox yenilikləri ilə seçilən Elşad Səfərli, yaradıcılığında daha çox qütbət motivləri və xalq ruhuna yaxınlığı ilə seçilən Məsudi Dövrə, sərbəst şeiri bölgə ədəbi mühitində sevdirməyi bacaran İltifat Salehin yaradıcılıqlarına ayrıca olaraq toxunulmuşdur.

Mirhaşım Talışlının yaradıcılığının tədqiqatı zamanı onun əruz vəzninin dərin bilicisi olduğunun şahidi oluruq. Bölgə ədəbi mühitinə öz klassik ruhu ilə ayrıca rəng qatan Mirhaşım Talışlının yaradıcılığı o qədər zəngindir ki, ayrıca bir tədqiqatın mövzusu ola bilər. Tədqiqat zamanı onun yaradıcılığında kifayət qədər maraqlı məqamlarla qarşılaşmaq olur. Müasir dövrümüzdə qəzəllərdən ibarət divan yaratması, ilk dəfə əruz vəznində sonet yazması bu

məqamlardan başlıca olanlarıdır. Öz klassik irsi ilə müasir dövrümüzdə Məhəmməd Füzuliyə bağlılığı, ondan bəhrələnməsi, qəzəl janrının yaradıcılığında aparıcı mövqe tutması Mirhaşım Talışlı yaradıcılığından əldə etdiyimiz əsas nəticələrdəndir. Eyni zamanda müstəqillik dövründə “Fövçül-füsəha” ədəbi məclisinin bərpa olunmasında və fəaliyyətində də Mirhaşım Talışlının xidmətləri danılmazdır. Tədqiqat zamanı belə nəticəyə gəlmək olur ki, müasir dövrümüzdə klassik məclis ənənələrinin qorunub saxlanması Lənkəran ədəbi mühitində gənc yazarlardan ibarət olan “Ziya” ədəbi məclisinin yaranmasına da təkan vermişdir. “Fövçül-füsəha”nın təkrar bərpasını nəzərə alaraq, “Ziya” ədəbi məclisi müstəqillik illərində yaradılan, həm də gənclərdən ibarət olan ilk belə məclisdir.

Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində bir çox yenilikləri ilə seçilən Elşad Səfərlinin yaradıcılığı da ayrıca olaraq araşdırılmışdır. Elşad Səfərlinin yaradıcılığının tədqiqi zamanı əldə etdiyimiz nəticələrə əsasən qeyd etmək olar ki, ilk dəfə xokku janrının ədəbiyyatımızda geniş şəkildə istifadə olunması məhz ədibin adı ilə bağlıdır. Eyni zamanda ədəbiyyatımızda az təsadüf olunan ballada janrından kifayət qədər istifadə etməsi Elşad Səfərli yaradıcılığını digərlərindən fərqləndirir. Onun poemalarında qarşılaşdığımız maraqlı obrazlar, özünəməxsus məzmun fərqi əldə olunan nəticələrə daxildir.

Lənkəran ədəbi mühitinin müstəqillik dönəminin tədqiqatı zamanı Məsudi Dövrən yaradıcılığına da kifayət qədər toxunulub. Yaradıcılığında daha çox qürbət motivləri, vətən həsrəti geniş yer alan Məsudi Dövrən həm də xalq ruhuna yaxınlığı ilə seçilir. Ədibin yaradıcılığının tədqiqi zamanı əldə etdiyimiz nəticələr bunu əminliklə vurğulamağa şərait yaradır. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində bu ədiblərin yaradıcılığına xüsusi toxunmağımızın əsas səbəbi odur ki, bu sənətkarların yaradıcılığı öz dəst-xətti ilə seçilir, bölgədə bir növ klassik tərzdə yazanların yaradıcılığında Mirhaşım Talışlı təsiri, avropasayağı yazmağa cəhd edənlərin yaradıcılığında Elşad Səfərlinin təsiri, xalq ruhuna yaxın tərzdə yazanların yaradıcılığında Məsudi Dövrənin, sərbəst

şeir şəklinə yazanların yaradıcılığında İltifat Salehin təsiri duyulmaqdadır.

Lənkəran ədəbi mühiti həm də digər ədəbi mühitlərdən fərqli olar sonet janrından daha çox istifadə etməsi ilə seçilir. Xüsusilə də müstəqillik illərində Lənkəran ədəbi mühitində bu janrın öz yaşayışının pik həddinə çatdığına şahidi oluruq. Düzdür, sonet janrına biz bölgə ədəbi mühitində ilk dəfə Vaqif Hüseynovun, Şəkər Aslanın istər müstəqillik dövründən əvvəl, istərsə də müstəqillik illərindəki yaradıcılıqlarında da təsadüf edirik. Hətta Azərbaycan ədəbiyyatında ilk sonetlər çələnginin yaranması da məhz onların adı ilə bağlıdır. Lakin tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələrdən görürük ki, bu janrdan bölgədə professionalcasına istifadə edən və onun Azərbaycan ədəbiyyatında işlənməmiş on beşə yaxın formasında qələmini sınıyan Elşad Səfərlidir. Əldə olunan nəticələrə əsasən vurğulamaq lazımdır ki, sonet janrının bölgə ədəbi mühiti kontekstində ayrıca olaraq daha geniş şəkildə tədqiqi mütləqdir, olduqca vacibdir.

Apardığımız araşdırmalar zamanı əldə etdiyimiz nəticələrə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbiyyatına bir çox tövələr vermişdir. İstər mövzu baxımından, istərsə də forma baxımından qarşılaşdığımız yeniliklər bunu əminliklə vurğulamağa şərait yaradır. Düşünürük ki, tədqiqatdan əldə olunan nəticələr gələcəkdə Lənkəran ədəbi mühitinin müxtəlif aspektlərdə tədqiqatı üçün vacib mənbələrdən birinə çevriləcəkdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Lənkəran ədəbi mühitinin inkişafı // Müasir inkişaf mərhələsində elm, təhsil və istehsalatın vəhdəti mövzusunda keçirilən respublika elmi-praktik konfransının materialları, -Lənkəran:- 7-8 may,- 2018,- s. 89-90.
2. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəblərinin yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatı // İntegrasiya mühitində Azərbaycan elminin

- qarşısında duran vəzifələr mövzusunda gənc tədqiqatçıların (magistrant və doktorant) Respublika Elmi Konfransının materialları, -Lənkəran:-21 dekabr,- 2018, - s. 132-134.
3. Lənkəran ədəbi mühitində “Ziya” ədəbi məclisinin yeri//- Bakı: Elm və təhsil. Filologiya məsələləri,-2018. № 15, -s. 304-311.
 4. Məsudi Dövrən yaradıcılığında qürbət motivləri // Davamlı inkişaf və humanitar elmlərin aktual problemləri respublika konfransının materialları, Azərbaycan Universiteti, -Bakı: - 24 oktyabr,2019, - s. 90.
 5. Lənkəran ədəbi mühitində Qarabağ ağırlı motivlər // -Müasir təlim texnologiyalarının tətbiq olunmasının təhsilin keyfiyyətinə təsiri mövzusunda gənc tədqiqatçıların respublika elmi-praktik konfransınınmaterialları, -Lənkəran:- 24 dekabr, - 2019, - s. 143-145.
 6. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində şeir formaları //- Lənkəran: Lənkəran Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər, Humanitar elmlər, -2019. № 1, -s. 74-79.
 7. Mirhəşim Talışlının klassik irsi // - Gənc tədqiqatçıların II respublika elmi – praktik konfransının materialları, Azərbaycan Universiteti, -Bakı: 15 mart, - 2019, -s. 251-253.
 8. Elşad Səfərlinin lirikası // Dedicated to the 96th Anniversary of the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev, III International Scientific Conference of Young Researchers, Baku Engineering University, -Baku, Azerbaijan, -29-30 April,- 2019. -p. 1099-11035.
 9. Heydər Əliyev və Lənkəran ədəbi mühiti // Tədris prosesində elmi innovasiyaların tətbiqi yolları mövzusunda Respublika Elmi-praktik konfransının materialları, - Lənkəran: 7-8 may,- 2019, -s. 171-173.
 10. Lənkəran ədəbi mühitində nəsrin inkişafı //- Lənkəran: Lənkəran Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər, Humanitar elmlər, -2019. № 2, -s. 66-74.
 11. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühitində Heydər Əliyev obrazı // - Bakı: Bakı Slavyan Universiteti. Elmi əsərlər, Dil və ədəbiyyat seriyası, -2019.№ 1, -s. 252-256.

12. Lənkəran ədəbi mühitində publisistikanın inkişafı // - Bakı: Bakı Slavyan Universiteti. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, - 2019.№ 2, -s. 170-172.
13. Lənkəran ədiblərinin yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatından incilər //- Bakı: Bakı Slavyan Universiteti. Elmi əsərlər, Dil və ədəbiyyat seriyası, -2019.№ 2, -s. 203-207.
14. Məsudi Dövrən yaradıcılığında qürbət motivləri və xalq ruhuna yaxınlıq //- Bakı: Elm və təhsil, Filologiya məsələləri, -2019.№ 13, -s. 415-422.
15. Lənkəran ədəbi mühitində təbiət lirikası // - Bakı: Bakı Slavyan Universiteti. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin 30 aktual problemləri, - 2019.№ 6, -s. 79-82.
16. Bağımsızlıq Dönemi Lenkeran Edebi Ortamında Nesir (Düzyazı) // -Qazaxıstan: TÜRKÖLOJİ, - 2019. № 6 (98), -s. 57-69.
17. Müstəqillik dövrü Lənkəran ədəbi mühiti klassik məclis ənənələri fonunda // Dedicated to the 97th Anniversary of the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev IV International Scientific Conference of Young Researchers, Baku Engineering University, -Baku, Azerbaijan,-2020, -p. 1175-1178.
18. The reflection of social political events in poetry of the Lankaran literary environment on the period of independence //-Москва: Евразийский союзученых (есу) ежемесячный научный журнал, - 2020. № 5 (74), -p.50 -52.
19. Публицистические произведения в литературной среде Лянкярана // - Москва: Евразийский союз ученых (есу) ежемесячный научный журнал, - 2020. № 5 (74), -с. 53-55.
20. Məsudi Dövrənin poemalarında folklor örnəkləri // - Gənc tədqiqatçıların III respublika elmi-praktik konfransının materialları, Azərbaycan Universiteti, - Bakı: -13 mart,- 2020,- s. 199-201.
21. Journalism in Lankaran literary environment // - VII Международна конференциянаука як рушына антикризова сила, -Київ: -31 серпня , -2020, -с. 124-128.

Dissertasiya işinin müdafiəsi “ _____ ” _____ 2022-ci il tarixində saat _____ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ -1143, Bakı ş., Hüseyn Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.06.2022

Kağız formatı: A5

Həcm: 48257

Tiraj:100